

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija

2012-11-12

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Gabrielė Gailiūtė

DATA: 2012-11

Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija

Gabrielė Gailiūtė

Lietuvos kultūriniame gyvenime perėjimas iš totalitarinio režimo į nepriklausomos valstybės demokratinę tvarką sukėlė didelių sukrėtimų ir lūžių, kuriuos dar tik pradėdame įvardyti, nagrinėti ir suprasti. Permainos buvo ne tik politinės, bet ir ekonominės bei socialinės, taip pat sunkiau apčiuopiamos visuomenės mentaliteto bei atskirų jos bendruomenių nuostatų. Suprantama, kad beveik visose viešojo gyvenimo srityse teko iš naujo permąstyti savo paskirtį, vaidmenį ir veiklos sąlygas. Tokios refleksijos neaplenkia ir literatūros gyvenimo.

Didesnės apimties studijų, aptariančių literatūros kritiką Lietuvoje, nėra daug, ir beveik visos jos pirmiausia orientuotos į istorinę perspektyvą. Viena žymiausių literatūros kritikų ir produktyviausių jos apmąstytojų Viktorija Daujotytė yra parengusi vadovėlį aukštosioms mokykloms *Lietuvių literatūros kritika: Akademinio kurso paskaitos*¹. Didžioji dalis knygos skirta aptarti konkrečioms lietuvių literatūros ir kritikos epochoms bei asmenybėms, tačiau pirmieji ir paskutinysis skyriai apima ir platesnius kritikos paskirties ir galimų pavidalų klausimus. Pirmąjį dešimtmetį po nepriklausomybės atgavimo apima Elenos Baliutytės monografija *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika, 1945-2000*², tačiau pagrindinis knygos rūpestis vis dėlto yra įvertinti sovietmetį ir aptarti atskirų iškilų asmenybių indėlį. Labai įdomus reiškinytis, nemaža dalimi susijęs ir su kritika, yra Aušros Jurgutienės sudarytas didelio skirtingų autorių kolektyvo vadovėlis *XX amžiaus literatūros teorijos*³. Dar viena reikšminga, nors griežtąja prasme ir neakademinė knyga, nagrinėjanti apskritai kultūros padėtį Lietuvoje, yra Tomo Daugirdo *Sparnuoto arklio dantys*⁴. Iš akademinų ir kultūrinių institucijų daugiausia dėmesio literatūros kritikai skiria Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, kuris ne tik leidžia didesnės apimties profesionaliosios kritikos leidinius – studijų, monografijų serijas, – bet ir yra subūręs

„Kritikų klubą“ bei rengia diskusijas ar pokalbius, kurie vėliau publikuojami Instituto žurnale *Colloquia*. Nors humanitarinių mokslų įstaigų ir akademinė ar kultūrinių žurnalų Lietuvoje esama ir daugiau, dažniausiai juose užsiimama pačios literatūros tyrimais ir kritikos praktika.

Kritika literatūros lauko veikėjų akimis

Drąsiame, provokuojančiame, net mažumėlę įžūliame pranešime „Akademinė legenda apie literatūros kritikos krizę“ Giedrė Kazlauskaitė teigia:

Ta legenda jau daug metų konstruojama iš tikrovės nepažinimo: abejoju, ar literatūrologai turi daug praktinių santykių su stambiuju leidyklų konvejeriais, redaktorais, vidine konjunktūra; galų gale – su didžiųjų dienraščių arba kultūrinių savaitraščių, kurie lyg ir labiausiai turėtų kuruoti recenzijos žanrą, virtuvėmis. Stebina akademikų atotrūkis nuo realios situacijos, nes viso to leidybinio srauto, užplūstančio knygynus, jie neskaito, tiesiog jau senokai apie jį žino ir jo vertės neverifikuoja. Tačiau apie jį kalbėti iš esmės jie negali, nebent kartodami tas pačias šlageriais virtusias frazes, akademiniais stereotipais tapusius beasmenius įsitikinimus. Toji akademikų choro partitūra ir lemia vienbalsiai skelbiamą kritikos krizę; bet vargu ar kada egzistavo periodas, kai gyvenome geriau.⁵

Tenka sutikti su paskutiniąja Kazlauskaitės pastaba, kad palankesnių sąlygų kritikai suklestėti Lietuvoje vargu ar kada yra buvę. Be to, iš jos teksto ima ryškėti prieštaravimai, kurie bus nagrinėjami toliau – kad pats „kritikos“ terminas skirtinguose literatūros lauko sluoksniuose funkcionuoja skirtingai, reikalavimai ar lūkesčiai kritikos atžvilgiu taip pat išsiskiria, ir tai trukdo susikalbėti. O ar dabartinę kritikos padėtį teisingiau vadinti „krize“, ar „klestėjimu“, labiausiai priklauso nuo to, ko kritikai linkima ir ko iš jos tikimasi. Tai, ką Kazlauskaitė vadina „tikrovės nepažinimu“, tiksliau būtų įvardyti kaip tikrovės neatitinkančius ir gal net neadekvačius lūkesčius.

Jau minėtame vadovėlyje Daujotytė pateikia platų kritikos apibrėžimą: „*Literatūros kritika* išreiškia kritinį, vertinamąjį požiūrį į literatūrą, išskiria ir apibendrina tendencijas, lygina, brėžia perspektyvas, kartu imasi ir klasifikacinių uždavinių“⁶. Siauresniuose kontekstuose greta *vertinimo* nusakomi ir kiti kritikos uždaviniai: padėti skaitytojams „susigaudyti leidinių plūsmę ir išsirinkti vertingiausias skaityti knygas“⁷, padėti leidykloms „pristatyti autorius užsienyje“⁸. Tačiau taip pat dažnai nuogaustaujama, kad „kritikų tarsi yra, tarsi ir rašo, bet jie lieka nematomi, nelabai aišku, kas jie yra ir kam“⁹, „nežinau, ar paprastiems skaitytojams tokia jau įdomi kritikų nuomonė“¹⁰, „skaitančioji visuomenė [gerų kritikų] dažniausiai nepastebi, ir būtent dėl šios priežasties žmonės, kurie yra tikri kritikai, nėra laikomi autoritetais“¹¹. Įdomu pastebėti, kad kliūtimi kritikai laikomas ir vis dažniau viešai aptarinėjamas, viena vertus, pačių kritikų per didelis atsargumas ar net „bailumas“, kita vertus, kritikuojamųjų kūrėjų polinkis išsižeisti ir reaguoti asmeniškai¹². Išvardytuose pasisakymuose Rimantas Kmita, Laurynas Katkus kritikams priskiria ir kūrybingumą, tam tikrų literatūrinių, meninių bruožų ar sugebėjimų bei tikslą kalbėti problemiška, polemiskai ir kelti diskusijas, Jūratė Sprindytė – „specifines žinias“, Daujotytė kritiką vadina *vertinimo menu*. Kritiką kaip vieną iš „kultūros alternatyvų“ aptariantis Daugirdas taip pat išvelgia, kas priartina kritiką prie meno kūrėjų, prieš tai išsamiai

aptaręs jo būtiną, bet dažnai įkyrų ir galbūt net iš pažiūros nepageidaujamą vaidmenį.

Ir Baliutytė, ir Daujotytė atkreipia dėmesį, kad sovietmečiu buvusi labai ryški skirtis tarp *literatūros mokslo* ir *literatūros kritikos* nepriklausomybės metais nubluko, ir abi siūlo įvairesnių terminų įvardyti tam, kas imta rašyti dabar: Baliutytė – *akademinę kritiką, literatūrinę publicistiką ir eseistiką, tradicinę kritiką*; Daujotytė – *esėjinę kritiką, kultūrinę žurnalistiką*. Kol kas pasitelkus Daujotytės minimą bendriausią *rašymo apie literatūrą* terminą, panagrinėsime, kam jis gali būti skirtas, ir kam iš tikrųjų būna skirtas šiuolaikinėje Lietuvoje.

Kritikos rūšys

Galima apibendrinant tarti, kad *rašymas apie literatūrą* iš tikrųjų yra ne viena institucija, o keletas, mat jos atlieka skirtingas funkcijas ir turi skirtingų deontinių galių. Pagal publikuojančiąsias institucijas (kai kurios jų nėra formalizuotos) *rašymą apie literatūrą* galima suskirstyti į tokius lygmenis:

- 1) *akademiniis* – griežtus akademinis reikalavimus atitinkantys straipsniai recenzuojamuose leidiniuose ir mokslinės monografijos;
- 2) *kultūrinis* – recenzijos, esė ir apžvalgos specializuotoje kultūrinėje žiniasklaidoje (savaitraščiuose, mėnraščiuose, interneto portaluose, radijo ar televizijos kultūros laidose);
- 3) *rekomendacinis/reklaminis* – dažniausiai labai nedidelės apimties apžvalgos ir anotacijos bendrojo pobūdžio žiniasklaidos priemonėse (dienraščiuose, žurnaluose, informaciniuose interneto portaluose, radijo ar televizijos laidose). Griežtai žiūrint, šiam lygmeniui reikia priskirti ir pačių leidyklų rengiamas knygų anotacijas (vadinamojo „ketvirtojo viršelio“ tekstus), tačiau jų pobūdis iš tikrųjų gali šiek tiek skirtis;
- 4) *asmeninis/bendruomeninis* – formaliai nepriklausomi interneto portalai ir tinklaraščiai (*blogai*) bei diskusijos forumuose. Asmeninis *rašymo apie literatūrą* lygis iš tikrųjų yra labai artimas kasdieniam, buitiskam pokalbiui apie knygas tarp artimų, pažįstamų žmonių, tačiau interneto dėka jis atsiduria viešojoje (bent teoriškai prieinamoje) erdvėje.

Akademinio lygmens *rašymas apie literatūrą* (vadinamas literatūros mokslu, akademinė kritika ar tiesiog moksliniais literatūros tyrimais) užima oriausią padėtį jau vien dėl to, kad nėra vieno kito lygmens kritikams nėra keliami tokie griežti ir aiškiai apibrėžti formos ir kokybės reikalavimai. Jo vienintelio konstitucinė taisyklė gali būti sudaryta vien iš išorinių veiksnių: *Rašymas apie literatūrą (X) yra laikomas akademinis (Y), jei yra recenzuotas kito akademinės bendruomenės nario ar narių, pripažintas atitinkančiu formalius reikalavimus ir spausdinamas akademiname leidinyje (C)*. Tačiau jo deontines galias aptarti nebe taip paprasta. Jei laikysimės Daujotytės nuostatos, kad kritika visų pirma yra vertinimas, tai galima suabejoti, ar tokį *rašymą apie literatūrą* teisinga vadinti kritika. Akademinuose literatūros tyrimuose (pavyzdžiui, LLTI leidžiamose *Naujosios literatūros studijų* ir *Ars Critica* serijose, taip pat humanitarinių mokslų žurnaluose *Colloquia*, *Literatūra*, atskirai nepublikuotuose magistrų darbuose ar disertacijose) dominuojantys objektai yra jau įvertinti ir

pripažinti literatūros kūriniai ar bent jau autoriai (daugelis jų yra įtraukti į mokyklų ir universitetų programas), ir tik labai retai (labiau žodžiu konferencijų pranešimuose, negu raštu akademinėse recenzijose) nagrinėjami nauji, dar neįsitvirtinę tekstai. Tačiau tokio pastebėjimo nedera suprasti kaip akademinų tyrimų menkinimo. Priešingai, taip norima iškelti klausimą, kuo akademinio lygmens deontinės galios skiriasi nuo kitų ir kokią funkciją jis vis dėlto atlieka. Stephenas Burtas, Harvardo universiteto poezijos tyrinėtojas ir kritikas, išskiria tokius akademinės kritikos kriterijus:

1) Ji paprastai rašoma kompetetingiems specialistams ir skirta tokiems pat kaip jie (žmonėms, kurie yra skaitę ne tik Wordsworthą, bet ir Hartmaną, Liu ar Chandlerį apie Wordsworthą, arba kurių pagrįstai galima prašyti tai pasiskaityti). 2) Ji įsijungia į testinius specialistų ginčus (kaip Chandleris ar Liu gali atsakyti Hartmanui). 3) Ji atitinka kokius nors formalius griežtumo ir tyrimų standartus (išnašos yra ir jų pavyzdys, ir simbolis). 4) Skaitytojams ji atrodo remiama (nepriklausomai nuo to, ar yra remiama konkrečiu atveju) akademinų institucijų ir susilaukianti akademinio atlygio.¹³

Svarbiausias tikslas, kurį Burtas kelia akademinėi kritikai, yra rūpintis, kad nebūtų pamiršta ir prarasta sudėtinga, sunki poezija (galima pridurti – ir kita literatūra, ir net kiti meno ir kultūros reiškiniai), kuri kaip tik dėl to nėra prieinama ir suprantama platesniems skaitytojų ratams. Prisiminęs aliuziją iš Marianne Moore eilėraščio, akademinę kritiką Burtas lygina su gamtos draustinių steigimu ir priežiūra. Lietuvoje taip pat labai ryškiai matyti, kad akademiniai sluoksniai daug dažniau kreipia dėmesį, pavyzdžiui, į lietuvių poeziją, kurios nedideli tiražai rodo, jog platesnėje visuomenėje jos populiarumas menkas. Kita vertus, tokia nuostata nesunkiai gali virsti tuo, ką Daugirdas vadina „išsaugojimu“, kuriame glūdi tam tikri pavojai: kultūrą paversti negyvu stabu, kuriame žmonės negalėtų laisvai gyventi ir reikštis, nes būtų verčiami nuolat jam vergauti ir prieš jį lankstyti; paralyžiuoti natūralią kultūros raidą; be to, pasiduoti pagundai griebtis paprasčiausiai klaidingų ir iškreiptų traktuočių, saugant savo objektą nuo bet kokio kritiško ar nepalankaus požiūrio¹⁴. Tačiau nuo to gali apsaugoti ir Burto išvardyti kriterijai, iš kurių matyti, kad akademiniam lygmenyje nėra ir neturi būti siekiama nei populiarumo, nei populiarinimo. Šis lygmuo išsiskiria ypač didele kompetencijos koncentracija – tekstai rašomi išmanančių žmonių ir skirti skaityti tokiems pat žmonėms – ir šia prasme yra gana uždaras. Iš dalies net galima sakyti, kad, Piero Bourdieu terminais kalbant, akademiniai literatūros tyrimai yra labiau akademinio, o ne kultūros lauko kategorija. Tačiau esama dviejų išlygų: pirma, kaip kritikų ir leidėjų diskusijoje aiškino Lolita Varanavičienė, pats faktas, kad kūrinys yra nagrinėjamas akademiniam lygmenyje, yra tam tikras jo kanonizacijos požymis, aktualus, pavyzdžiui, pristatant kūrinį užsienyje. Taigi akademiniai tyrimai – beveik nepriklausomai nuo turinio ir kokybės – turi įtakos ir knygų „gyvenimui“. Antra, akademiniai tekstai yra pagrindinė priemonė kvantifikuoti akademinę veiklą ir už ją teikti kredencialus (pavyzdžiui, mokslo laipsnius), kurie vėliau atveria kelią į kitas, daug didesnės įtakos literatūros ir visuomenės gyvenimui turinčias padėtis ir pareigas, pavyzdžiui, ekspertų komisijas, skirstančias valstybės paramą leidybai ar sudarančias programas mokykloms. Tai gali lemti nuostatą, kad pati akademinė kritika yra ar turėtų būti aktuali plačiajai visuomenei, nors tai nėra būtinas jos bruožas. Tačiau tai nereiškia, kad akademinė kritika negali kelti sau užduočių ar tikslų, susijusių su platesne visuomene, pavyzdžiui, pastaraisiais metais gana aiškiai justsi mėginimai

įvertinti sovietinį paveldą, kartu ir ieškoti naujo, laisvų žmonių ir demokratinės visuomenės santykio su literatūros kūriniais (nagrinėjama ir pati sovietmečio padėtis, kaip Baliutytės¹⁵ ar Loretos Jakonytės¹⁶, atrandama išėivija, įskaitant jos akademinį paveldą – ypač aktyviai šioje srityje darbuojasi žurnalas *Baltos lankos*). Šioje kryptyje dar nesunku rasti erdvės drąsesniems užmojams ir didesnėms ambicijoms, pavyzdžiui, vengiama gilintis į kontroversiškus rašytojų (pavyzdžiui, Justino Marcinkevičiaus, Eduardo Mieželaičio) santykius su sovietų valdžios ar tiesiog ideologinėmis institucijomis, be to, didžiulė lietuvių ir užsienio ar verstinės literatūros akademių tyrimų disproporcija gali būti siauro ir siaurėjančio akiračio požymis.

Taigi akademinio lygmens deontinės galios visų pirma kyla iš jo kompetencijos pripažinimo ir yra nukreiptos į kanonizaciją. Pagal Bourdieu galima būtų teigti, kad akademiniai literatūros tyrimai turi galią nustatyti estetinę vertę¹⁷, tačiau „kanonizacija“ yra atsargesnė sąvoka, leidžianti atsižvelgti į tai, kad kai kurie mąstytojai teigia meną turint ir imanentinę vertę, kuri yra tiesiog atpažįstama arba pripažįstama, bet ne primetama ar nustatoma socialinių veiksmų.

Kai kalbama apie „kritiką“ be konkretesnio patikslinimo, dažniausiai turimas galvoje *kultūrinis* jos lygmuo. Jis, viena vertus, yra gausiausias ir matomiausias, kita vertus, daugiausia problemų ir rūpesčių keliantis *rašymo apie literatūrą* atvejis. Kaip tik jam taikytini, pavyzdžiui, „Kritikų klubo“ steigėjų keliami uždaviniai padėti skaitytojui pasirinkti, vertinti ir kt. Minėtame tekste Burtas akademinę kritiką nuo neakademinės atskiria visų pirma pagal jos skaitytoją: akademinė kritika yra skirta specialistams, kurie jau yra perskaitę daug literatūros ir gali įvertinti tokius jos aspektus, kurie be šio specialaus išsilavinimo nematomi. Priešingai, neakademinė kritika literatūroje

ieško bruožų, kurie nėra techniniai, nepriklauso nuo ankstesnių žinių apie daug kitos [literatūros], ir nebūtinai yra susiję su tęstiniais akademiniais ar teoriniais tyrimais. Ji ieško išminties, kaip Johnsonas, ar pramogos, kaip pirmieji Byrono skaitytojai (ji gali net mėgautis skandalu, kaip ir jie); ji taip pat ieško patikimų pačių neakademių amžininkų skaitytojų gyvenimų aprašymų.¹⁸

Šioje citatoje svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Burtas nemini kokios nors izoliuotos meninės vertės, mat kaip tik ji yra tapusi diskusijų objektu Lietuvoje – aptariama „Kritikų klube“, nagrinėjama atskiruose tekstuose (pavyzdžiui, Giedros Radvilavičiūtės¹⁹), net tapo 2009 m. Tarptautinio Jurbarko literatūros forumo „Šiaurės vasara“ pagrindine tema. Kriterijų ar sistemų, kaip apibūdinti meną ir nusakyti jo vertę, esama įvairių. Tačiau tai – akademinės ir galbūt net filosofinės diskusijos. Kultūrinė kritika, norėdama įvertinti konkretų kūrinį, privalo laikytis tiesiog retorikos dėsnių – pateikti tezę ir ją pagrįsti, tačiau jai nebūtina vieninga, visoms knygoms tinkama kriterijų sistema. Ji gali tiesiog įtikinėti neprofesionalų skaitytoją konkrečios knygos teikiama išmintimi, pramoga ir galimybe su ja tapatintis.

Tačiau apibrėžti konkrečios dabartinės Lietuvos kultūrinės kritikos, publikuojamos specializuotuose kultūros leidiniuose, funkciją ir deontines galias yra sudėtinga. Pirma, joje vartojamas profesinis žargonas ir nuorodos, kurias sunku suprasti, neturint išsilavinimo ar specialiai nepasidomėjus. Iš tikrųjų tai tam tikra dilema, nes ne visada taip paprasta aiškiai atskirti „bendrąjį išsilavinimą“ nuo specialiojo, bet jei, anot Katkaus²⁰, „skaitančioji visuomenė“ nepastebi geros kritikos, galimas daiktas, kad ta

kritika nepakankamai orientuota į skaitančiąją visuomenę, arba skaitančiajai visuomenei keliami per aukšti reikalavimai. Svarbu pabrėžti, kad tai yra problema tik tuo atveju, jei tai yra laikoma problema (o iš cituotų pasisakymų galima manyti, kad Lietuvoje laikoma): visai įmanoma įsivaizduoti nedidelį, bet labai išprususį skaitytojų ratą, kuriam ir skiriamos recenzijos ar apžvalgos.

Antroji problema yra ta, kad labai dažnai recenzijos primena veikiau akademinę analizę, o ne kritiką, kurios pagrindinė užduotis yra vertinti konkrečios knygos aktualumą. Tai turima galvoje, kalbant apie kritikos „bailumą“. Kaip minėta, akademinis rašymas apie literatūrą vertina tik labai abstrakčia kanonizacijos prasme, atskirdamas „meną“ nuo „ne meno“ ar nustatydamas (ar atpažindamas) estetinę vertę. Kultūrinė kritika, kuri, beje, toli gražu nebūtinai yra vien grožinės, t. y. meninės, literatūros kritika, šį klausimą galėtų kelti daug siauriau, svarstydamas, ar knyga yra apskritai *ko nors* verta. Kaip tik akademinis „meniškumo“ kriterijus gali būti priežastis, kodėl Lietuvoje beveik niekada viešai nenagrinėjama populiarioji literatūra, nors jos išleidžiama daug daugiau negu rimtosios. Tai pastebi ir Kazlauskaitė, pacitavusi Sprindytės pasisakymą, kad „rimtos“ kritikos rašyti „neapsimoka“, ir tuojau pastebėjusi, kad ne kažin kiek esama ir „nerimtos“²¹. Anot Bourdieu, lengvoji, populiarioji literatūra akademinų lauko veikėjų yra „neįšventinama“ ir laikoma apskritai „ne literatūra“, todėl neverta dėmesio – bent jau literatūros tyrinėtojų dėmesio. Trečia, kaip tik kultūrinei kritikai labiausiai taikytini „literatūriškumo“, „meniškumo“ ar „kūrybingumo“ pageidavimai, išsakyti anksčiau minėtuose pasisakymuose, kurie kartais pasiekia tokius kraštutinius, kaip Ramučio Karmalavičiaus recenzija Herkaus Kunčiaus *Trims romanams*²². Todėl pamėginus „išvesti“ kultūrinės kritikos funkciją iš jos praktikos, tenka pastebėti, kad ji labai dažnai (būtina pabrėžti, kad ne visada) imasi arba akademinio tyrimo, arba pačios literatūros funkcijų, šitaip prieštaraudama pačių kritikų iškeltiems tikslams.

Įdomu pastebėti, kad „nerimta“, į paprastesnę skaitytoją orientuota, bet šiaip jau visai aiški, retoriškai tvarkinga ir iš esmės vertinti pajėgi kritika dažnai aptinkama ne kultūrinuose, o didžiuosiuose informaciniuose leidiniuose (ypač *bernardinai.lt* skiltyje „Knygų lentyna“, *delfi.lt* turi atskirą tinklaraštį „Juodos avys“, skirtą vien knygų apžvalgoms, *lrytas.lt* – „Biblioketos“ rubriką, pastaruoju metu vis daugiau dėmesio kultūrai skiria *15min.lt*). Kaip tik ji pakankamai sėkmingai atlieka kritikos funkcijas „padėti skaitytojams susigaudyti“, tačiau paradoksaliai įtakingiausių literatūros lauko veikėjų nėra laikoma „tikra“ kritika. Taip pat įdomu pastebėti, kad perskyros tarp „tikros“ ir „netikros“ kritikos nedaro leidėjai, pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose su vienodu entuziazmu dėdami nuorodas ar citatas ir iš kultūrinės, ir iš bendrojo pobūdžio spaudos. Be išsamesnio tyrimo sunku nustatyti, ar tokius skirtumus junta skaitytojai, tačiau galima įtarti, kad galbūt kompetetingiausių literatūros lauko dalyvių deontinės galios, prisiskirtos sau patiems, iš tikrųjų nesutampa su deontinėmis galiomis, jiems pripažįstamomis kitų lauko veikėjų. „Kritikų klubo“ sumanytojai Katkus ir Kmita taip pat kaip vieną iš problemų mini tai, kad didieji dienraščiai neskuba įsileisti literatūros kritikos. Iš tikrųjų „žurnalistinėmis“ arba „užsakomosiomis“ dažnai (menkinamai) pavadinamoms recenzijoms galima prikišti šiokių tokių paviršutiniškumą ir, žinoma, neakademiškumą. Bendrojo pobūdžio žiniasklaida paprastai nustato labai nedidelę knygų apžvalgų ar recenzijų apimtį, o tai reiškia, kad jos skirtos veikiau sudominti ar suintriguoti, bet ne išsamiai nagrinėti. Be to, tokiems leidiniams paprastai administraciškai ir rinkodariškai patogiau turėti vieną kritiką, periodiškai

rašanti apie knygas, o tai lemia tam tikrą vertinimų monotoniją ir užkerta kelią polemikai. Nors rašant kitomis temomis, jau tapo įprasta polemizuoti su kitų leidinių žurnalistais ar komentatoriais, glaustose knygų apžvalgose labai retai replikuojama kitiems tos pačios knygos kritikams. Tačiau Lietuvoje šiuo atžvilgiu nutinka panašiai kaip su literatūra: iškelus iš esmės akademinį kriterijų, tokia kritika laikoma „ne kritika“, ir tuomet sakoma, kad kritikos Lietuvoje nėra. Tik toks pasakymas, atrodo, yra lengvesnė išėitis, nei tokias recenzijas traktuoti rimtai ir leisti į diskusijas (pavyzdžiui, parašyti atsakymą į tą patį leidinį) dėl jų turinio ir kokybės. Galimas daiktas, kad tai turi galvoje Katkus, išreikšdamas „diskusijų“ ilgesį, nors gana sunku suprasti, kodėl reikia tik „ilgėtis“ diskusijų, bet ne leisti į jas. Mat neakademine kritika, anot Burto, turi ir dar vieną svarbią paskirtį, priartinančią ją prie akademinės veiklos: šviesti ir ugdyti skaitytojus. Kazlauskaitė šią mintį pratęsia dar ir pastaba, kad Lietuvoje recenzija yra „jaunas“ žanras, t. y. paprastai rašoma jaunų, dar tik pradedančių literatūrą nagrinėti žmonių²³. Dabartinė neva neprofesionaliam, bet iš tikrųjų tik labai siauram skaitytojų ratui skirta kultūrinė kritika šios užduoties akivaizdžiai kratosi ir verčiau reiškia nusivylimą prastu masių skoniu.

Paminėjus didžiuosius informacinius leidinius, reikia pakalbėti ir apie trumpas ir tiesmukai reklamines anotacijas ar pranešimus spaudoje, kuriuos jie skelbia, gavę tiesiai iš leidyklų. Tai, žinoma, nėra kritika, jei laikysimės nuostatos, kad kritika yra vertinimas. Tokių tekstų paskirtis yra informuoti apie naujai pasirodančias knygas ir jas reklamuoti. Tai žinomos ir nagrinėtinos teksto funkcijos, tačiau problema kyla, kai tokie tekstai imami vertinti kaip kritika, t. y. neatsižvelgiant į žanrinius tekstų skirtumus. Laikomi kritika, jie atrodo labai prasti, bet iš tikrųjų jų paskirtis visai kita. Galbūt iš dalies su kritika juos painioja ir patys dienraščių redaktoriai, kurie paprastai ir recenzijas, ir reklamines anotacijas spausdina vienoje skiltyje, niekaip jų neatskirdami, ir galimas daiktas, kad šitaip suklaidinami ir skaitytojai, nepakankamai įsigilinę ar tiesiog nemokantys atskirti skirtingo pobūdžio tekstų. Tačiau padėtis daug liūdnė, jeigu teisi Kazlauskaitė: „Patys akademikai (pastebėjau ginant disertacijas, habilitacijos procedūrose) nesugeba atskirti leidyklų „pranešimų spaudoje“ ir reklaminių anotacijų nuo recenzijų; nuolat apie tai šneka kaip apie vienalytį reiškinių, reziumuodami, kad pagiriamąjį pobūdžio recenzijos yra užtvindžiusios visą spaudą (nors iš tikrųjų – tik populiariąją)“²⁴.

Galiausiai asmeninis/bendruomeninis rašymas apie literatūrą galėtų apskritai nepakliūti į akiratį, kalbant apie kritikos padėtį Lietuvoje, tačiau pastebima, kad į tokį literatūros aptarimą vis dažniau atkreipia dėmesį leidėjai (pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose), o tai gali reikšti, kad tinklaraščiai įgyja įtakos reklamai. Minėtoje kritikų ir leidėjų diskusijoje Varanavičienė užsimena savo leidykloje apskaičiavusi, kad vidutiniškai vieną parduotą knygos egzempliorių perskaito 6–8 skaitytojai. Asmeninės rekomendacijos, patarimai, ką skaityti, visais laikais buvo svarbi literatūros funkcionavimo dalis, o skaitytojų bendravimas didina literatūrinio gyvenimo intensyvumą. Priešingai negu reklaminės anotacijos, tinklaraščių tekstai nėra rašomi tikslingai kaip pardavimų skatinimo tekstai – jie kaip tik labai asmeniškai, jų didelė stilistinė įvairovė ir nevienodas kompetencijos lygis. Tačiau techninės interneto galimybės leidžia pamatyti tokią literatūros gyvenimo dalį, kuri visada likdavo privačioje sferoje, todėl literatūros funkcionavimo tyrėjams galėtų būti labai įdomi ir iškalbinga. Tokia kritika yra literatūros lauko paribyje ir pati nepretenduoja į kitokią padėtį arba apskritai nemėgina reflektuoti savo santykių su platesniu literatūros

lauku, ji neprisiima deontinių galių daryti įtaką kam nors kitam (nors kartais vis dėlto daro, sprendžiant iš atsiliepimų pačiuose tinklaraščiuose, kur dažnai knygų apžvalgos pradamos nurodant, kas patarė knygą perskaityti), ji nepretenduoja į profesinę kompetenciją, o jos funkcija visų pirma yra saviraiška ir socializacija.

Apibendrinant reikėtų sakyti, kad pirmoji iš dabartinių literatūros kritikos problemų Lietuvoje yra tai, jog skirtingi kritikos tekstai nepakankamai atsiskiria vieni nuo kitų funkcijomis, numanomu adresatu ir publikavimo vieta, todėl blunka ir nyksta patys apibrėžimai, kas yra kritika ir kam ji skirta. Kartu nesant aiškaus suvokimo, kas teksto adresatas ir kokiame kontekste jis publikuojamas, tekstai darosi vis uždaresni stilistiškai, nesusiklosto skirtingiems literatūrinio gyvenimo dalyviams suprantamos stiliaus, struktūros ir pasaulėžiūros normos. Vienas veiksnių, lemiančių tokią problemą, yra kultūros vadyba ir ekonomika.

Ekonominė (ne)priklausomybė

Rašymas apie literatūrą ir įvairaus lygio kritika iš prigimties nėra savarankiškas diskursas, Georgas Steineris net vadina jį „parazitiniu“²⁵. Visų pirma, žinoma, jis priklauso nuo pačios literatūros. Knygų leidyba Lietuvoje ypatinga tuo, kad, kitaip nei kitose meno srityse, nėra nė vienos valstybinės leidyklos. Vadinas, pirmiausia literatūros sėkme ir populiarumu yra suinteresuoti patys leidėjai, taip pat ir finansiškai.

Kita vertus, kadangi knygos meninė vertė ir populiarumas neturi aiškios koreliacijos, aukštesnės meninės vertės literatūra yra remiama valstybės per Kultūros ministeriją ir keletą kitų fondų. Grožinės literatūros atvejais beveik visada valstybė skiria tik dalinę finansinę paramą, o projektą sumanyti, įgyvendinti ir papildomai finansuoti turi privataus kapitalo leidyklos.

Atitinkamai ir kritika gali būti (dažnai ir yra) finansuojama privataus kapitalo ir valstybės. Pirma, leidyklos gali samdyti literatūros apžvalgininkus ar kritikus, kad šie pristatytų knygas visuomenei raštu spaudoje arba dalyvaudami renginiuose (knygų pristatymuose, „sutiktuvėse“, susitikimuose su autoriais ir pan.). Taip pat kritikos tekstai gali būti finansuojami žiniasklaidos priemonių, pavyzdžiui, laikraščių ir žurnalų, kaip ir bet kurie kiti joms reikalingi ir jų auditorijai patrauklūs tekstai.

Sistemos valstybinės paramos atskirai kritikai nėra numatyta, bet yra buvę ir būtent su kritika susijusių projektų (pavyzdžiui, „Skaitymo metų“ proga buvo vykdomas projektas „Recenzijų lietus“²⁶). Paprastai valstybinė parama kritiką pasiekia aplinkiniu keliu. Pirma, specializuoti kultūros leidiniai, kurie spausdina kritikos tekstus ir moka už juos honorarus, visi yra stipriai remiami Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo. Antra, akademiniai literatūros tyrimai yra finansuojami akademinų institucijų (universitetų, institutų) ir mokslo bei švietimo, o ne vien kultūros projektų. Trečia, kai kritika leidžiama knygų pavidalu (pavyzdžiui, straipsnių rinkiniu), ji gali būti remiama ir leidybos paramos programų.

Tokia sistema apima labai platų literatūros ir kritikos interesų spektrą. Leidėjų ir bendro pobūdžio žiniasklaidos finansuojama kritika, skirta literatūrai populiarinti, adresuojama kuo platesniam skaitytojų ratui, specializuoti kultūros leidiniai tenkina

siauresnio, bet aukštesnės meninės vertės pageidaujančio skaitytojų rato poreikius, o akademiniai tyrimai gilinaisi į specifines sudėtingiausios literatūros problemas. Tačiau vargu ar galima ginčytis su tuo, kad visam literatūros laukui yra svarbus skaitymas ir skaitytojai.

Tik dažnai skirtingi interesai suvokiami ne kaip papildantys vieni kitus ir sudarantys bendrą literatūros lauką, o kaip prieštaraujantys ir konkuruojantys. Leidyklos ir žiniasklaida kaltinami godumu, o jiems rašantys kritikai – „parsidavimu“, specializuoti kultūros leidiniai – snobiškumu ir valstybės pinigų švaistymu, akademiniai tekstai – nuobodumu ir nenaudingumu. Tokią padėtį labai taikliai apibūdino Kmita minėtame kritikų ir leidėjų pokalbyje „Kritikų klube“:

Tame bendrame veikos bare iškyla daug nesusipratimų, ypač kai kalbame apie ryškiausius populiariusius autorius, kai autoriaus kūrinys perkamas, knyga populiarėja, o kritika kartais nenori to pripažinti. Iš skaitytojų ar iš leidėjų pusės atsiranda kaltinimų kritikai, o kritikai savo ruožtu kaltina leidėjus ir panašiai, bet... čia irgi nėra taip, kad tiksliai leidėjai nori užsidirbti pinigų, o kritikai vien saugo kažkokias aukštasias vertybes.²⁷

Iš tikrųjų finansinė priklausomybė (nuo leidyklos, nuo leidinio, nuo akademinės institucijos ar valstybinio projekto) visada kelia tam tikrus uždavinius tekstui. Ir pačios kultūros, ir jos kritikos finansavimas yra vieta, kur kultūros laukas susiduria su ekonomikos lauku, ir tokiame paribyje jam tenka ypač pabrėžtinai teigti savo autonomiškumą ir išskirtinumą, t. y. kultūros kūriniai laikomi turintys ne vien ekonominę vertę. Vienintelis būdas būti visiškai „laisvu“ kritiku yra rašyti apskritai be atlygio, kaip tinklaraščių apie knygas autoriai. Tačiau ekonominę nepriklausomybę jiems užtikrina kaip tik tai, kad jie nepretenduoja į įtakingesnę padėtį literatūros lauko atžvilgiu ir todėl su niekuo nekonkuruoja dėl lauko ekonominių išteklių. Kita vertus, žvelgiant realistiškiau, turbūt sėkmingiausia kritiko strategija yra nepriklausyti nuo kurio nors vieno finansavimo šaltinio, o stengtis pasinaudoti kuo įvairesniais: tai užtikrina galimybę, esant reikalui, nepasiduoti darbdavio spaudimui ir neiti į kompromisą su savo vertybėmis, nes tai lengviau, kai darbdavys ne vienintelis.

Bene griežčiausius reikalavimus finansuojančiosios institucijos kelia akademiniai kritikai. Kaip jau trumpai užsiminta, akademiniai literatūros tyrimai (kurie ir patys yra nevienalyčiai – skiriasi metodologijomis, objektais, atitinkamai ir funkcijomis) priklauso ne tik literatūros, bet ir akademiniam laukui. Kadangi pastarasis apskritai labai stipriai institucionalizuotas, visų pirma aiškiai reglamentuojama akademinio teksto forma – net ir įžvalgus, įdomus, originalus tekstas apie literatūrą nebus laikomas akademinu, jeigu jos neatitiks. Tačiau kadangi Lietuvoje beveik visi mokslo tyrimai finansuojami valstybės, jie taip pat yra gana išsamiai apskaitomi ir turi atitikti numatytus mokslo prioritetus. Įdomu atkreipti dėmesį, kad patys akademiniai literatūros tyrinėtojai pripažįsta, jog visi išvardyti apribojimai vis dėlto nėra pakankami, kad užtikrintų tekstų kokybę – apie tai užsimena beveik visi žurnalo *Colloquia* surengtos diskusijos apie humanitarinių sričių akademinų leidinių būklę dalyviai²⁸. Paprastai tai laikoma labiau humanitarinių negu tikslųjų mokslų problema, mat juose nesama pakankamai objektyvių atskaitos taškų, pagal kuriuos būtų galima vertinti mokslinio darbo kokybę – apie tai rašo Kmita:

Aišku, kad recenzuojamuose mokslo žurnaluose, straipsnių rinkiniuose publikuojami straipsniai, monografijos yra skirtingo lygio, skirtingos vertės. Ar mokslo biurokratija pajėgi į tai kaip nors atsižvelgti? Dabar visi gauna po lygiai taškų, jeigu tik praėjo pro ekspertų ar recenzentų barjerą, o jį įveikti nėra taip sunku. Ar neturėtume labiau vertinti pačių talentingiausių? Lyg ir taip, bet susitarti dėl to, ko gero, neįmanoma.²⁹

Kita vertus, tai gali būti ir tam tikras išsisukinėjimas, vengiant atsakyti į klausimą, kas ir kodėl daroma, kam ir kokia iš to nauda – minėtoje diskusijoje apie mokslo žurnalus iš esmės visi sutaria, kad žurnalų esama per daug, ir kokybiškai kiekvieno iš jų užpildyti Lietuvoje neįmanoma, bet žurnalų skaičius taip ir nesumažėjo. Galiausiai svarbu ir tai, kad nors išlaikoma valstybės pinigais, akademinė bendruomenė beveik visai nėra atskaitinga kam nors iš šalies: valstybinės paramos ar projektų ekspertais tampa jos pačios nariai. Šitaip santykiai bendruomenės viduje – nuolatinė finansinė priklausomybė nuo vieni kitų nuomonės ir sprendimų, galų gale asmeniniai ryšiai ir polinkis vengti asmeninių konfliktų – krypsta konformizmo linkme, o tai atsispindi ir tekstuose: vengiama itin provokuojančių temų, dažniau kalbama paviršutiniškai, dažniau nutylima tai, su kuo kiti bendruomenės nariai, kaip numanoma, nesutiktų. Apie tai užsimena ir Daugirdas, kalbąs apie platesnės kultūros padėtį, bet tokie jo žodžiai nesunkiai pritaikomi ir akademiniam literatūros tyrimams:

Esama kultūros finansavimo sistema skatina kultūros gyvenimą likti konformistiniu ir stagnaciniu arba mestis į vadybinių naujovių paieškas, atsisakant dalies kultūrinių pretenzijų. Sėkmingai išgyventi siekiančiam kūrėjui vis labiau rūpi palaikyti gerus santykius su reikalingais žmonėmis, o ne užsiimti kūryba.

Šiandien kultūros žmones slegia pasirinkimo tarp trijų kelių našta. Jie gali žengti į didelę riziką ir tapti kultūros vadybininkais arba likti išlaikytiniais, kurių kultūrinę poziciją varžo kolegialus solidarumas. Tiesa, kultūros kūrėjas gali žengti dar radikalesnę ir rizikingesnę žingsnį ir tiesiog būti kūrėju. Tačiau tuomet jis turi būti nepriklausomas nuo finansavimo arba tapti kultūros autsaideriu.³⁰

Kita vertus, komerciniai leidyklų ar žiniasklaidos interesai taip pat yra ribojantis veiksnys. Kai parašyti apie knygas užsako pačios leidyklos, jos dažniausiai tiesmukai nereikalauja rašyti vien teigiamai, bet finansiškai įsipareigojęs kritikas gali jausti pareigą parašyti bent truputį palankiau, negu kitu atveju. Beje, kaip tik tokioje situacijoje yra beveik visai neįsivaizduojama griežtai neigiama recenzija – daug dažniau tiesiog apskritai atsisakoma rašyti apie pasiūlytą knygą. Kaip jau minėta, rašant į bendrojo pobūdžio spaudos leidinį, kritikui taip pat privaloma laikytis apimties ir stiliaus apribojimų.

Galiausiai specializuotieji kultūros savaitraščiai iš esmės atviriausi ir mažiausiai reikalauja iš savo autorių, suteikdami jiems labai didelę minties laisvę. Jie paprastai turi tam tikras nuostatas dėl kokybės, dažnai priklausomas nuo redaktoriaus asmenybės, nes kaip nors objektyviai jas nustatyti beveik neįmanoma (kaip minėta, iki galo nepavyksta net griežtai institucionalizuoto akademinio lauko atstovams). Bet apskritai kultūros leidiniai dažnai deklaruoja demokratiškas, pliuralistines vertybes ir išleidžia įvairių pažiūrų ir stilių kritiką, net imasi tokių žanro eksperimentų, kaip kurį laiką *Šiaurės Atėnuose* rašęs kritikų kolektyvas pseudonimu *Castor&Pollux*³¹. Tačiau jie dažnai skundžiasi finansavimo stoka, mat yra seniai nuleidę rankas ir nesistengia

būti pelningi (tai matyti iš to, kad, pavyzdžiui, visus tekstus nemokamai publikuoja internete), o orientuojasi į siauresnį skaitytojų ratą ir yra priklausomi nuo valstybės paramos. Dėl to dažnai sakoma, kad jų honorarai yra per maži. Išsamiausiai finansavimo tvarkos nulemtas kultūrinių leidinių problemas nagrinėja Katkus³².

Kai kurie kritikai (pavyzdžiui, Katkus, Kmita minėtuose interviu apie kritikos padėtį) vis iškelia problemą, kad vien iš kritikos Lietuvoje neįmanoma išgyventi. Tačiau nesant tikslesnių ekonominių tyrimų, kuriais būtų bent pamėginama apskaičiuoti galimą tokio kritiko darbo krūvį, finansavimo šaltinius, darbo laiko įkainius, labai sunku tokiam teiginiui pritarti ar jį paneigti. Galimas daiktas, kad problema iš tikrųjų yra ne tiek už kritiką gaunamų pajamų dydis, kiek jų nepastovumas. Kaip pastebi Kazlauskaitė, kritika yra „eskizai“, po kurių žmonės subręsta rimtesniems ir stabilesniems darbams³³. Iš studentiško amžiaus išaukę kritikai iš esmės pasiskirsto tarp akademinų sluoksnių ir leidybos (įskaitant vertimą, redagavimą ir pan.). Ir viena, ir kita užtikrina galimybę dirbti su literatūra, tačiau toks darbas yra stabilesnis finansiškai vien dėl to, kad yra daug didesnės apimties ir vientisesnis už atskirų, pavienių knygų recenzijas. Šios dažnai visai nepamiršamos, tačiau virsta kone laisvalaikio užsiėmimu, už kurį uždirbama nedaug, bet kartu neprisiimama beveik jokių įsipareigojimų.

Kita vertus, nežinia, ar žmogus, kurio vienintelis darbas būtų rašyti recenzijas, tikrai tai darytų geriausiai. Kritika savo prigimtimi yra tarpininkavimas – tarp rašytojų, leidėjų, skaitytojų, kitų kritikų ir apskritai visų literatūros lauko veikėjų. Profesiniai ryšiai su įvairiomis jo grandimis kritikui yra svarbus ir būtinas stimulus. Galiausiai visiška nepriklausomybė ir neutralumas gali vesti ir į tiesiog blankumą ir abejingumą. O tai reiškia visišką kritikos pražūtį.

Ideologijos ir metodologijos

Žodis „ideologija“ lietuvių literatūros kontekste paprastai siejamas su sovietmečiu, kai ir literatūra, ir kritika buvo jėga verčiamos tarnauti tam tikrai ideologijai³⁴, ir dėl to dažnai skamba nemalonai. Bet iš tikrųjų vienokia ar kitokia ideologija – plačia „pasaulėžiūros“ prasme – yra būtina bet kokios kritikos sąlyga. Norint ką nors vertinti, būtinas atskaitos taškas už vertinamojo objekto ribų. Literatūros lauke tokie atskaitos taškai gali būti estetiniai (kai pripažįstama imanentinė meno vertė), etiniai (kai menui priskiriamos vienokios ar kitokios ugdomosios funkcijos), socialiniai ar ekonominiai (kai kalbama apie meno paklausą, įtaką visuomenei, galų gale, meną kaip prekę, turinčią komercinę paskirtį), filosofiniai (kai menas laikomas filosofinių idėjų išraiška ar iliustracija), net transcendentiniai (kaip Steinerio „tikrosios esatys“) ir kitokie.

Nesant tokio atskaitos taško, kritikai kyla grėsmė iš tikrųjų virsti, anot Steinerio, „parazitiniu lygmeniu“:

To padarinys – savotiška netikro betarpiškumo dialektika. Urbanistiniuose centruose naujasis vartotojas – vidurinėsios klasės skaitytojas, žiūrovas, koncertų ir dailės galerijų lankytojas – kasdien orientuojamas į galimus suvokimo ir vertinimo objektus. Kartu jis „atitolinamas“ nuo eksponuojamų gėrybių. Jo asmeninis įnikimas į tekstą, paveikslą ar simfoniją, jo potencialus įnašas į sąmonės pavojus būna žemiškai pamatuotas. Gėrėjimasis muzika, daile, beletristika tampa paplitusiu elegancijos ir viešo laisvalaikio požymiu. Atkreipkite dėmesį, kad pačiame žodyje „vertinimas“ esama

giminingų padidėjusios vertės, psichologinės ir materialinės naudos konotacijų. Bet įvyko esminis išterpimas. Laikraščio ar žurnalo recenzentas ar kritikas yra tarpininkai, makleriai, išlaikantys sveiką nuotolį tarp anarchinių, antiutilitarinių estetiškos vertės srities užmojų bei diversijų vienoje pusėje ir apdairių pilietinės vaizduotės laisvumą kitoje pusėje. Jie yra privilegijuoti, nors daugeliu atžvilgių niekinami kurjeriai tarp dviejų vertybinių sferų, kurioms reikia vienai kitos – menas padeda užpildyti grėsmingas asmeninės tuštumos erdves, – bet jų siekiai iš pamatų priešiški. Informacijos priemonės leidžia menininkui paskelbti savo buvimą, paskleisti savo dirbinius konkurencijos erzelyneje. Savo ruožtu meno ir literatūros perteikimas informacijos priemone informuoja ir kartu paguodžia atitinkamą publiką. Klausiančiosios vizijos ir slėpinių pragariškoji mašina tarpininkavimu nukenksminama. Per knygos recenzijos arba muzikos kritikos straipsnio sukurtą nuotolį globėjas gali globoti.³⁵

Daugirdas, aptardamas dabartinės Lietuvos kultūros situaciją, išskiria tris sroves nuostatų, stokojančių tokio atskaitos taško: „susiejimą“, „išsaugojimą“ ir „išlaisvinimą“³⁶. Iš tikrųjų kaip tik tokios kritikų ir literatūros tyrinėtojų laikysenos yra labiausiai žalingos literatūros gyvenimui: pirma, jos leidžia „nematyti“ daugelio reiškinių, nepatenkančių į nusistatytus rėmus (pavyzdžiui, populiarioji literatūra nelaikoma literatūra arba sakoma, kad laikraščiai nespausdina kritikos); antra, „nematomi“ reiškiniai lieka netyrinėjami, užtat nėra būdo bent kiek tiksliau apibūdinti esamą tikrovę, o ne tik pageidautiną (pavyzdžiui, Lietuvoje niekas niekada nėra mėginęs rinkti duomenų apie sėkmingiausiai parduodamas knygas; dažnai kalbama, kad mažėja tiražai, bet retai pastebima, kad didėja pavadinimų skaičius); trečia, tai veda į literatūros profesionalų izoliaciją, nes didžioji dalis visos visuomenės literatūrinių interesų ir gyvenimo lieka už jų akiračio ribų.

Akademiniuose literatūros tyrimuose privalomos ir metodologijos. Tai, kad jos taip greitai ir sėkmingai prigijo, plačiai paplito vos baigusis jų draudimui sovietmečiu³⁷, reiškia, kad akademinėje bendruomenėje jos iš tikrųjų yra naudingos. Būtent akademiniam kontekste metodologijų įvairovė leidžia pažvelgti į literatūrą kuo platesniu rakursu, kelti daugiau klausimų, o jų griežtumas ir pastovumas sudaro galimybę į tuos klausimus atsakinėti sutartine visai bendruomenei suprantama kalba, šitaip užtikrinant produktyvesnį dialogą.

Tačiau metodologija nėra pakankama, kad atstotų ideologiją. Metodologijos nėra absoliučios, todėl konkrečios metodologijos pasirinkimas priklausys nuo rakurso, kuriuo norima pažvelgti į kūrinį. Iš esmės įmanoma pritaikyti bet kokią metodologiją bet kuriam kūriniiui, išvelgti jame bet kokius aspektus, pritaikyti bet kokias schemas, ir nėra tikro būdo pasakyti, ar tai sėkminga – įmanoma tik pasakyti, kas pripažįstama aktualiame lauke. Kai metodologija stoja į ideologijos vietą, ji tampa savitiksle, ir kiekvienas darbas virsta vien metodo demonstravimu, iš tikrųjų nekeliant rimto klausimo apie patį literatūros kūrinį. Tai visų pirma – būdas išvengti bet kokio vertinimo, bet kokios būtinybės apskritai spręsti, ar nagrinėjamas literatūros kūrinys yra ko nors vertas, ar ne. Tokia nuostata glaudžiai susijusi su anksčiau minėtu apskritai akademinėje bendruomenėje dėl jų teikiamo saugumo ir solidarumo jausmo kylančiu konformizmu ir pastangomis vengti konfliktų. Užtat literatūros tyrinėjimų srityje atsiveria labai daug galimybių daryti neefektyvius, neproduktyvius, iš tikrųjų nieko nauja apie literatūrą, visuomenę ar pasaulį nepasakančius darbus.

Išvados

Visų pirma reikia pastebėti, kad literatūros kritikai priskiriama labai daug skirtingų funkcijų, ir tik labai retas konkretus tekstas atlieka jas visas. Šiame straipsnyje pasiūlytas literatūros kritikos skirstymas į lygmenis yra sąlyginis ir nepretenduoja būti vienintelis, tačiau praktiniais sumetimais literatūros kritiką yra lengviau aptarti ne kaip vieną instituciją, o kaip kelias, turinčias bendrą objektą, bet skirtingą santykį su juo ir skirtingas funkcijas. Tai leistų išsamiau įvertinti esamą padėtį, nustatyti, kas atlieka kokias funkcijas, o tik tada svarstyti, kurios iš tų funkcijų yra daugiau ar mažiau pageidaujamos ar kaip jas tobulinti. Priešingu atveju kyla daug prieštaravimų, pavyzdžiui, kai kritikai priskiriama funkcija padėti skaitytojui susiorientuoti, bet kaip tik labiausiai į skaitytoją nukreipta kritika, vadinamoji „rekomendacinė“, yra laikoma „netikra“. Iš dalies tai galima paaiškinti Bourdieu jėgų sąveika, kai įtakingiausios literatūros lauko grupės gina savo įtaką ir vertybes, nenorėdamos įsileisti kitų, tačiau tyrėjo požiūriu produktyviau yra aptarti kuo daugiau lauko veikėjų ar pretenduojančių jais būti. Juolab kad pažvelgti į literatūros lauką iš šalies reikalauja ir lauko viduje keliamos finansavimo problemos. Literatūros, kartu ir kritikos laukas ne visada yra toks autonomiškas, kaip pats save pozicionuoja, ypač ten, kur kyla finansavimo ir ekonominės priklausomybės klausimai. Taip būtų galima aiškiau identifikuoti, kur kritikos interesai sutampa su daugiau ekonominio kapitalo turinčių institucijų interesais, ir tada tokių institucijų finansavimo šaltiniais būtų galima naudotis sąmoningiau, nelaikant jų vien primestais ir ribojančiais.

Galiausiai, norint pagrįsti paties literatūros lauko autonomiškumą, reikalingi atskaitos taškai už jo ribų. Tokie atskaitos taškai yra idelogijos, kurios užpildo lauko kolektyvinio intencionalumo turinį ir sudaro tikrąsias priežastis veikti. Jų stingant, literatūros laukas pasidaro visiškai priklausomas arba nuo finansavimo šaltinių ir ekonominių paklausos ir pasiūlos dėsnių, arba nuo akademinio lauko ir jam būdingo konformizmo, ir kritika virsta „parazitiniu lygmeniu“, dirbtinai atskiriančiu meną nuo suvokėjo, naikinančiu betarpiškumą.

Glaustai tariant, pirmiausia reikia nustatyti, įvardyti ir atpažinti literatūros lauko veikėjų ideologijas ir nuostatas (t. y. individualaus ir kolektyvinio intencionalumo turinį) savo veiklos ir jos objekto atžvilgiu, tada tos nuostatos leistų aiškiau įvardyti kiekvienos pozicijos funkcijas ir deontines galias ir būtų paprasčiau kalbėti apie tų darbų organizavimą ir finansavimą.

¹ Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūros kritika: Akademinio kurso paskaitos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

² Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika, 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

³ *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarytoja Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.

⁴ Tomas Daugirdas, *Sparnuoto arklio dantys: Šiuolaikinės Lietuvos kultūros profiliai*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2008.

⁵ Giedrė Kazlauskaitė, „Akademinė legenda apie literatūros kritikos krizę“, in: <http://archyvas.tst.bernardinai.lt/index.php?url=articles/98206>, (2012-02-06); pranešimas skaitytas „Santaros-Šviesos“ konferencijoje 2009 m. rugpjūčio 7 d.

⁶ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 11.

⁷ Jūratė Sprindytė, „Apie knygų puotą ir dvasios nuovargį. 2010-ųjų knygos“, in: *Metai*, 2011, Nr. 4, p. 87-91.

⁸ Lolita Varanavičienė, in: „Iš kritikų ir leidėjų pokalbio: ar susisieks nesusisiekiantys indai?“, 2011-06-08, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-06-08-is-kritiku-ir-leideju-pokalbio-ar-susisieks-nesusisiekiantys-indai/64122>, (2012-02-10).

⁹ Antanas Šimkus, „Rimantas Kmita: Literatūros kritikai kol kas lieka nematomi“, 2010-09-30, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-09-30-rimantas-kmita-literaturos-kritikai-kol-kas-lieka-nematomi/50946>, (2012-02-10).

¹⁰ Jūratė Sprindytė, *op. cit.*, p. 87.

¹¹ Laurynas Katkus, „Kultūrinės erdvės aptartys: kritiškai apie (ne)kritiką“, in: *Universiteto žurnalistas*, 2011-09-30, in: <http://projektai.vu.lt/universitetozurnalistas/wordpress/2011/09/kulturines-erdves-aptartys-kritiskai-apie-nekritika>, (2012-02-10).

¹² Žr. *Ibid.*; Vigmantas Butkus, „Pabiros pastabos apie aktualius kritikos aspektus“, in: *Literatūra ir menas*, 2010-11-26, Nr. 3308; Vaidas Jauniškis, „Kritiko laisvė“, 2012-01-25, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-01-25-vaudas-jauniskis-kritiko-laisve/75903>, (2012-02-10).

¹³ Stephen Burt, „Do We Need Nonacademic Criticism, or, What Are Reviewers For?“, in: *Chicago Review*, 2010, t. 55, Nr. 2, p. 130-134.

¹⁴ Tomas Daugirdas, *op. cit.*, p. 83-133; d. II: „Išsaugoti – dėl grynumo ir stabilumo“.

¹⁵ Elena Baliutytė, *op. cit.*

¹⁶ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: Lietuvių rašytojų savivoka XX a. 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

¹⁷ Plg. Pier Bourdieu, „Kultūros produkcijos laukas, arba atvirksčias ekonomikos pasaulis“, in: *XX a. literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, d. I, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

¹⁸ Stephen Burt, *op. cit.*, p. 131.

¹⁹ Giedra Radvilavičiūtė, „Teksto trauka“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2005-07-23, Nr. 758, in: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=758&kas=straipsnis&st_id=4193, (2012-02-14).

²⁰ Laurynas Katkus, *op. cit.*

²¹ Giedrė Kazlauskaitė, *op. cit.*

²² Žr. Tomas Daugirdas, *op. cit.*, p. 139 ir t.

²³ Giedrė Kazlauskaitė, *op. cit.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Georg Steiner, *Tikrosios esatys: Ar mūsų kalbėjime kas nors glūdi?*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 1998, p. 26.

²⁶ Projektą parengė Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, informacija ir recenzijų sąrašas su nuorodomis – „Skaitymo metų“ puslapyje: <http://www.skaitymometai.lt/index.php?-1144639539>.

²⁷ Rimantas Kmita, in: „Iš kritikų ir leidėjų pokalbio“.

²⁸ „Literatūrologų mokslo žurnalai: pamatinės problemos ir kasdienybė“, in: *Colloquia*, 2008, Nr. 20, p. 136–150.

²⁹ Rimantas Kmita, „Kaip atsiranda mokslas, na tas, humanitarinis?“, in: *Colloquia*, 2010, Nr. 25, p. 164–167.

³⁰ Tomas Daugirdas, *op. cit.*, p. 49–50.

³¹ Tekstai vėliau išleisti knygos pavidalu: Castor & Pollux, *Rašytojų kūjis*, Vilnius: Kitos knygos, 2007.

³² Laurynas Katkus, „Apie vadybą, leidybą ir dalybą: kas pasikeitė per penkerius metus?“, in: 2011-01-12, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-12-laurynas-katkus-apie-vadyba-leidyba-i-r-dalyba-kas-pasikeite-per-penkerius-metus/56029/print>, (2012-02-18).

³³ Giedrė Kazlauskaitė, *op. cit.*

³⁴ Nors apskritai toks teiginys akivaizdus, bene giliausiai ir išsamiausiai jis nagrinėjimas: Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

³⁵ Georg Steiner, *op. cit.*, p. 31–32.

³⁶ Tomas Daugirdas, *op. cit.*, p. 24–25.

³⁷ Išsamiau tai aptarta: Elena Baliutytė, *op. cit.*, ir Viktorija Daujotytė, *op. cit.*; į toki poreikį atsiliepia ir Aušros Jurgutienės vadovėlis (*XX amžiaus literatūros teorijos*).

